

Radosław Skrycki

Widoki miast brandenburskich Daniela Petzolda : przyczynek do dziejów ikonografii nowomarchijskiej w okresie nowożytnym

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 14, 143-150

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Radosław Skrycki
Szczecin

Widoki miast brandenburskich Daniela Petzolda. Przyczynek do dziejów ikonografii nowomarchijskiej w okresie nowożytnym

W drugiej dekadzie XVIII w. powstał zespół 89 rysunków przedstawiających ważniejsze miejscowości Brandenburgii, z czego 32 przedstawiają miejscowości nowomarchijskie. Wykonał je podczas objazdu Marchii rysownik i matematyk ze Zgorzelca Daniel Petzold.

Autor tych prac urodził się 9 listopada 1686 roku w Zgorzelcu, data śmierci jest nieznana¹. Jego ojciec był kupcem, rodzice matki pochodzili z wielkopolskiego Rawicza. 30 stycznia 1708 roku został immatrykulowany na Uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą, gdzie studiował matematykę pod kierunkiem profesora Leonharda Christopha Sturma. Tutaj dał się poznać jako utalentowany rysownik, a dzięki szerokim kontaktom mentora mógł kształcić umiejętności pod okiem uznanych artystów. Znane są prace Petzolda poświęcone rodzinnemu Zgorzelcowi, część z nich ukazała się drukiem. Wykonał najprawdopodobniej również ilustracje do opisu Brandenburgii Johanna Christopha Beckmanna (na nich sygnowany jako *Betzold*).

Rysunki miast marchijskich powstały w latach 1710 – 1715. W epoce nie ukazały się drukiem, dopiero w niemal dwieście lat później, w 1913 roku Heinrich Meisner wydał je w formie światłodruków. Zawarto je w tece dedykowanej cesarzowi Wilhelmowi II z okazji dwudziestopięciolecia panowania, wydanej w ograniczonym nakładzie 300 egzemplarzy². Każda z reprodukcji podklejona została na ciemnym kartonie o jednolitej formie, z osobno naklejonym kartonikiem z numerem (ułożone są alfabetycznie) oraz współczesną nazwą (w kilku przypadkach różną od podanej przez autora). Większość rysunków została przy reprodukowaniu pomniejszona, choć trudno jest uzasadnić wybór tych a nie innych widoków do pomniejszenia; raczej nie chodziło o format oryginału, który wielokrotnie nie wymagałby zmniejszenia. Również wielkość reprodukcji jest radykalnie różna, nie są one sprowadzone do jednolitego wzoru. W tytule teki pada określenie „widoki miast marchijskich i pomorskich”, ponieważ w momencie wydawania część z nich, należąca do dawnych północnych powiatów nowomarchijskich należała formalnie od 1815 roku do utworzonej wtedy Prowincji Pomorze. W momencie powstawania wszystkie one stanowiły jeszcze integralną część wschodniej Brandenburgii. Zdaje się jednak, że reformy okresu ponapoleońskiego po stu latach tak silnie tkwiły w świadomości i tradycji, że redaktorowi drukowanej edycji dzieła Petzolda nie wydawało się słusznym nawiązać w tytule do „zamierzchłej” historii.

-
- 1 Notkę biograficzną oparto na słowie wstępnym Heinricha Meisnera do drukowanej edycji widoków Daniela Petzolda.
 - 2 *Ansichten Märkischen und Pommerscher Städte aus den Jahren 1710–1715. Nach Originalzeichnungen Daniel Petzolds im Auftrage der Königlichen Bibliothek herausgegeben Heinrich Meisner*, Berlin 1913.

Przy porównaniu widoków Petzolda z wcześniejszymi o ponad pół wieku ujęciami „merianowskimi” nasuwa się wniosek, iż klasyczna siedemnastowieczna praca znana była rysownikowi ze Zgorzelca³. Co więcej, wydaje się również, że w objeździe Marchii Petzold musiał ją mieć przy sobie. Wskazuje na to szereg charakterystycznych elementów topografii terenu, które celowo zostały powtórzone u Petzolda a które stanowią swoiste punkty orientacyjne dla odbiorcy. Że jest to powtórzenie zamierzone i celowe, wskazuje analiza porównawcza ujęcia widoku Gorzowa. Na pierwszym planie z prawej strony u „Meriana” kompozycję zamyka charakterystyczne, zdeformowane drzewo. Pojawia się ono również u Petzolda, z tą jednak różnicą, że jest ono ze skrajnej lewej strony. Daje to odbiorcy wskazówkę, że zmienił się punkt, z którego artysta patrzy na miasto, nastąpiło przesunięcie ku zachodowi. Trudno przypuszczać, że na wpół uschnięte drzewo przetrwałoby w tym miejscu przez 60 następnych lat (przy założeniu, że istniało w rzeczywistości a nie stanowi jedynie uzupełnienia kompozycji); wydaje się więc, że umieszczenie go tu stanowi swoisty kod, którym posługuje się autor w rozmowie z odbiorcą. Szereg dodatkowych uzupełnień (scenki rodzajowe, uprawa roli, topografia okolicy) mogło powstać już po zdjęciu widoku z natury i stanowi ewidentne nawiązanie do dzieła Matthaeusa Meriana. Natomiast wstęgi z tytułami rysunków (= nazwami miejscowości) stanowią już „klasyczny”, osiemnastowieczny element, charakterystyczny dla tak znanych rysowników jak na przykład Friedrich Bernard Werner.

Biorąc pod uwagę ubogą ikonografię Brandenburgii, a Nowej Marchii w szczególności, można stwierdzić, że rysunki Petzolda stanowią wyjątkowy wkład w jej rozwój. Fakt, że drukiem ukazały się dopiero dwieście lat po powstaniu, i to w ograniczonym nakładzie, stanowi ich dodatkowy walor dla współczesnego badacza. Szczególnie ich porównanie ze zdjętymi z natury widokami „Meriana”⁴ pozwala prześledzić zmiany (ewentualnie ich brak) w zabudowie miejskiej na przestrzeni nieco ponad półwiecza. Warto dodać, że jest to okres pewnego przyspieszenia po powolnej odbudowie państwa brandenburskiego ze zniszczeń wojny trzydziestoletniej (1618 – 1648), która Nową Marchię doświadczyła szczególnie. I o ile *Topografia Brandenburgii i Pomorza...* wydana po raz pierwszy w 1652 r.⁵ była pierwszą tego typu pracą w przypadku Brandenburgii, o tyle rysunki Petzolda były drugim i jednocześnie ostatnim takim aktem w całym okresie nowożytnym. Ponieważ nie zostały wydane drukiem a trafiły do królewskiej biblioteki, nie były znane powszechnie i stąd nie mogły wywrzeć wpływu na rozwój ikonografii regionu lub ich wpływ był mocno ograniczony. Przeciwnie stało się w przypadku widoków

3 *M [artini] Z [eilleri] Topographia Electorat Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae etc. das ist Beschreibung der Vornembsten und bekantisten Städte und Plätze...*, Frankfurt Am Main 1652.

4 W polskiej literaturze przedmiotu zwykło się traktować widoki zamieszczone w *Topografii Brandenburgii i Pomorza* z 1652 r. (i później) jako prace autorskie, stworzone przez Matthaeusa Meriana. Tymczasem M. Merian był jedynie twórcą koncepcji i wydawcą *Topografii Germanii* (podobnie jak innego wielkiego dzieła epoki – *Theatrum Europaeum*), w skład której wchodzi również wspomniana *Topografia Brandenburgii...* Autorem tekstu był Martin Zeiller, wydawcą zaś po śmierci M. Meriana jego spadkobiercy. Stąd uzasadnionym się wydaje traktowanie M. Meriana jako umownego autora i ujęcie nazwiska w cudzysłów. Widoki miast pozyskiwano z różnych źródeł – część z natury rysował syn Matthaeusa – Caspar, w przypadku innych bazowano na materiałach przygotowanych wcześniej przez kartografów czy inżynierów wojskowych (np. plany Kostrzyna i Drezdenka, widok zamku szczecińskiego).

5 Kolejne wydania miały miejsce około 1680 r. i 1704 r. Zob. L.H. W ü t h r i c h, *Register zu Merians „Topographia Germaniae”. Verzeichniss der abgebildeten Orte, der Ausgaben und der Kunstler*, Kassel und Bassel 1967, ss. 67, 85. Tutaj też dokładny spis wszystkich zamieszczonych widoków. Autor jednak nie potrafi odczytać monogramu autora planów twierdzy w Kostrzynie i Drezdenku – IHOW del. = Iacob von Holst Oberst W (?) delineavit.

„Meriana”, którego popularność, wsparta trzema edycjami drukowanymi, upowszechniła wizerunki wielu miejscowości, stając się na długie lata wyznacznikiem ich klasycznej prezentacji a często i jedynym znanym źródłem ikonograficznym okresu nowożytnego. Dodatkowym walorem poznawczym jest również fakt, że nie wszystkie widoki z *Topografii*... mają swoje odpowiedniki w tece Petzolda i odwrotnie.

Niniejszy artykuł ma stanowić krótką i syntetyczną próbę podsumowania wiedzy o Danielu Petzoldzie i jego dziele, a będąc jednocześnie zwartym spisem stworzonych przez niego rysunków miejscowości nowomarchijskich, dać podstawę do dalszych badań nad nimi. Jednocześnie piszący te słowa chciałby sformułować postulat podjęcia próby opracowania całej ikonografii Nowej Marchii powstałej w okresie przynależności do państwa niemieckiego (a wcześniej brandenburskiego i pruskiego), a więc do 1945 roku. Poza nielicznymi wyjątkami obejmującymi pojedyncze miasta⁶, żadna część obecnej Polski nie ma swej monografii poświęconej dawnej ikonografii. Wiele regionów, z racji różnych uwarunkowań historycznych otrzymało swój własny, indywidualny wizerunek, który w różny sposób i z różną intensywnością wkomponowuje się w rozwój historii Polski czy historii powszechnej. Wraz z na przykład dziejami kartografii czy numizmatyki stanowić może dopełnienie historii regionalnej.

Wykaz widoków miast nowomarchijskich

Spis oparto na układzie alfabetycznym według nazw niemieckich, tak jak to ujęto w wersji drukowanej H. Meisnera z podaniem tablicy (*Tafel X*), na jakiej pierwotnie widok został umieszczony. W nawiasie kwadratowym przytoczono współczesne nazwy polskie. W opisie podano również wymiar w mm oryginału i reprodukcji (w nawiasie zwykłym) oraz krótki opis treści, uwzględniający ujęcie „merianowskie” z *Topografii Brandenburgii i Pomorza...* (jeżeli widok ma tam swój odpowiednik). Orientacja widoku podana za Meisnerem; tam gdzie dało się zweryfikować ewentualny błąd, zaznaczono to. Spis zamyka indeks alfabetyczny ułożony wg nazw polskich.

1. Tafel 3: **Arnswalde Daniel Petzold Delineavit** [CHOSZCZNO]

420 x 165 (340 x 133)

Ujęcie od północy; legenda na zwoju w prawym rogu, objaśnienie 9 budowli i szczegółów topografii, indeksy literowe. U Meriana bliższa perspektywa.

2. Tafel 4: **Bärenwalde Daniel Petzold Delineavit** [MIESZKOWICE]

415 x 170 (335 x 136)

Ujęcie od południowego wschodu; opisano w treści 5 budowli oraz jezioro. Ujęcie jak u Meriana

6 Zob. Z. J a k r z e w s k a – Ś n i e ż k o, *Gdańsk w dawnych rycinach*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977; Z. K r u s z e l n i c k i, esej do katalogu wystawy: *Toruń Dawne widoki miasta*, Toruń 1994. Na tym tle zdecydowanie pozytywnie wyróżnia się monografia ikonografii Szczecina dr Ewy G w i a z d o w s k i e j, stanowiąca najbardziej wyczerpujące źródło wiedzy o dawnych widokach miasta, mogąca również w pewnym zakresie stać się wzorcem metodologicznym dla podobnych opracowań; E. G w i a z d o w s k a, *Widoki Szczecina. Źródła ikonograficzne do dziejów miasta od XVI wieku do 1945 roku*, Szczecin 2001.

3. Tafel 7: **Klein Berlin Daniel Petzold Delineavit** [BARLINEK]

235 x 80 (235 x 80)

Ujęcie od południowego wschodu; w treści opisano 3 budowle oraz jezioro. Perspektywa nieco wyższa niż u Meriana, przesunięta.

4. Tafel 9: **Baernstein** [PEŁCZYCE]

235 x 70 (235 x 70)

Ujęcie od wschodu. W treści opisano 4 budowle. Ujęcie przeciwne do Meriana. W oryginale na jednym arkuszu z czterema innymi miejscowościami.

5. Tafel 14: **Dramburg Daniel Petzold Delineavit** [DRAWSKO POMORSKIE]

420 x 170 (337 x 135)

Ujęcie od południowego wschodu. W prawym dolnym rogu na zwoju objaśnienie 7 indeksów literowych). Ujęcie jak u Meriana.

6. Tafel 15: **Driesen Daniel Petzold Delineavit** [DREZDENKO]

420 x 165 (340 x 130)

Ujęcie od północy (Meisner podaje południe). W treści opis trzech budowli, trzech części miasta oraz rzeki. U Meriana tylko plan twierdzy.

7. Tafel 16: **Drossen Daniel Petzold Delineavit** [OŚNO LUBUSKIE]

445 x 160 (355 x 130)

Ujęcie od południa. W prawym dolnym rogu na zwoju objaśnienie 14 indeksów literowych (budowle i szczegóły topograficzne). Ujęcie przeciwne do Meriana, z dalszej i niższej perspektywy.

8. Tafel 18: **Falckenburg Daniel Petzold Delineavit** [ZŁOCIENIEC]

415 x 160 (335 x 128)

Ujęcie od zachodu. W treści opisano 10 budowli i szczegółów topograficznych. Ujęcie jak u Meriana, dalsza perspektywa.

9. Tafel 23: **Friedeberg Daniel Petzold Delineavit** [STRZELCE KRAJEŃSKIE]

430 x 160 (345 x 130)

Ujęcie od północnego wschodu. W treści opisano 5 budowli oraz jezioro. Ujęcie przeciwne do Meriana.

10. Tafel 28: **Ambt Himmelstaet Daniel Petzold Delineavit** [MIRONICE]

245 x 105 (192 x 85)

Ujęcie od północnego zachodu. W treści opisanych 7 budowli oraz staw młyński. Względem Meriana ujęcie przesunięte na nieco ku północy. W oryginale na jednym arkuszu z dwoma innymi widokami.

11. Tafel 30: **Calies** [KALISZ POMORSKI]

235 x 70 (235 x 70)

Ujęcie od północy. W treści opisano 4 budowle i wyspę. Ujęcie przeciwne do Meriana. W oryginale na jednym arkuszu z czterema innymi widokami.

12. Tafel 31: **Ambt Cartzig** [KARSKO]

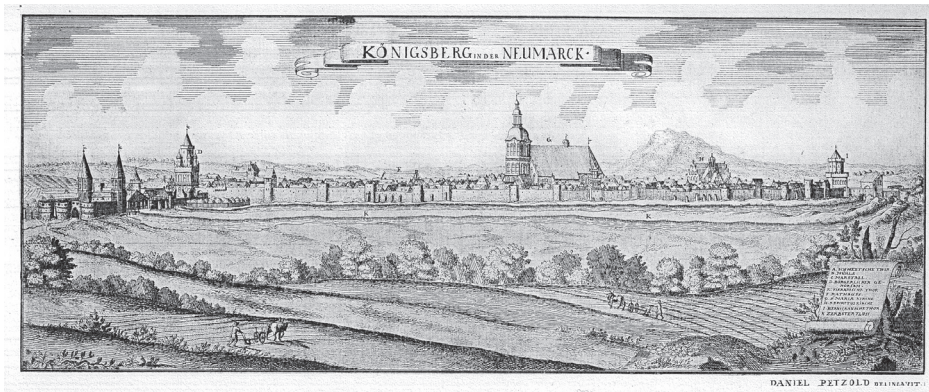
240 x 165 (192 x 133)

Ujęcie od południowego wschodu. Jak u Meriana, jednak dalsza i nieco podniesiona perspektywa. Woryginalie na jednym arkuszu z dwoma innymi widokami.

13. Tafel 32: **Königsberg In Der Neumarck** *Daniel Petzold Delineavit* [CHOJNA]

425 x 165 (340 x 135)

Ujęcie od południowego zachodu. W prawym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 10 indeksów literowych (budowle i topografia terenu). Ujęcie jak u Meriana.

14. Tafel 35: b.t. [KROSNO ODRZAŃSKIE – identyfikacja za Meisnerem]

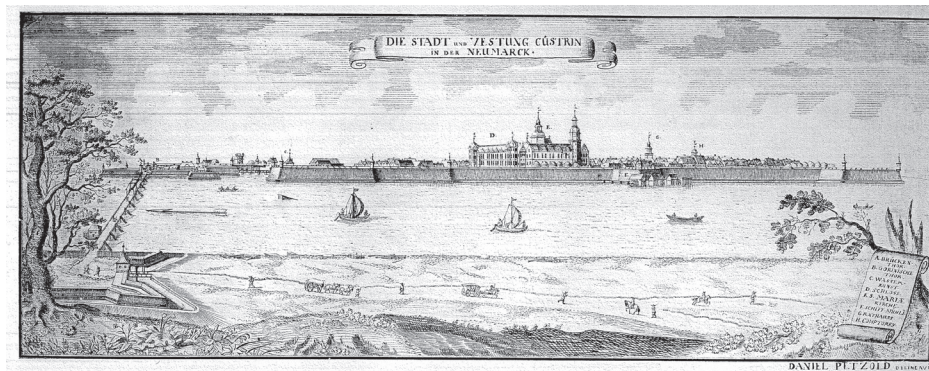
510 x 175 (380 x 132)

Ujęcie od południa. Brak opisu, tytułu i sygnatury autora. W górnej części dwa herby.

15. Tafel 36: **Die Stadt und Vestung Cüstrin In der Neumarck** *Daniel Petzold Delineavit* [KOSTRZYN]

445 x 170 (355 x 135)

Ujęcie od zachodu. W prawym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 8 indeksów literowych. Jak u Meriana, dalsza perspektywa.

16. Tafel 37: **Cüstrin** *Daniel Petzold Delineavit* [KOSTRZYŃ]

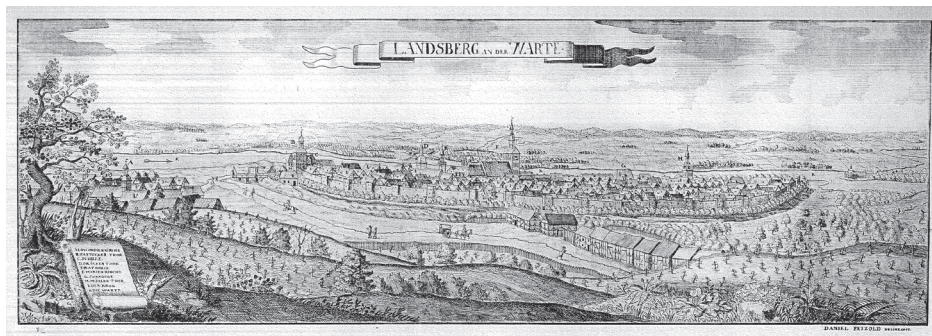
420 x 155 (335 x 128)

Ujęcie od wschodu. W prawym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 11 indeksów literowych (budowle i topografia terenu). U Meriana wyższa perspektywa (ujęcie z lotu ptaka).

17. Tafel 39: **Landsberg an der Warthe** *Daniel Petzold Delineavit* [GORZÓW WIELKOPOLSKI]

520 x 170 (390 x 130)

Ujęcie od południa. W prawym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 11 indeksów literowych (budowle).

18. Tafel 40: **Landsberg an der Warthe** *Daniel Petzold Delineavit* [GORZÓW WIELKOPOLSKI]

520 x 170 (385 x 130)

Ujęcie od północy. W lewym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 10 indeksów literowych (budowle i szczegóły topografii terenu). U Meriana bliższa perspektywa i ujęcie przesunięte ku wschodowi.

19. Tafel 44: **Ambt Marienwalde** [BIERZWNIK]

240 x 110 (192 x 90)

Ujęcie od wschodu. W treści opisano 6 budowli. U Meriana brak. W oryginale na jednym arkuszu z dwoma innymi widokami.

20. Tafel 45: **Morin** *Daniel Petzold Delineavit* [MORYŃ]

415 x 170 (335 x 138)

Ujęcie od południowego wschodu (Meisner podaje wschód). W treści opisano 2 budowle, jezioro i cypel oraz panoramy dwóch wsi – Mirowa i Przyjezierza (*Getschendorff* - ?). U Meriana brak.

21. Tafel 48: **Neuen Damm** *Daniel Petzold Delineavit* [DĘBNO]

425 x 170 (343 x 138)

Ujęcie od północy. W treści opisano 6 budowli i jezioro. U Meriana znacznie bliższa perspektywa.

22. Tafel 50: **Neuen Wedel** [DRAWNO]

235 x 70 (235 x 70)

Ujęcie od południa. W treści opisane 4 budowle i jezioro. U Meriana minimalnie bliższa perspektywa.

23. Tafel 51: **Nörimberg** [IŃSKO]

235 x 70 (235 x 70)

Ujęcie od północy. W treści opisano jedynie kościół i jezioro. U Meriana brak.

24. Tafel 62: **Reetz Daniel Petzold Delineavit** [RECZ]

425 x 160 (340 x 130)

Ujęcie od południowego wschodu. W treści opisano 7 budowli oraz 3 okolice wsie. Ujęcie minimalnie przesunięte względem Meriana, dalsza perspektywa.

25. Tafel 65: **Schifelbein Daniel Petzold Delineavit** [ŚWIDWIN]

410 x 165 (330 x 130)

Ujęcie od południowego wschodu. W treści opisano 8 budowli. Ujęcie jak u Meriana, dalsza perspektywa.

26. Tafel 66: **Schönfliess Daniel Petzold Delineavit** [TRZCIŃSKO ZDRÓJ]

425 x 165 (345 x 135)

Ujęcie od wschodu. W treści opisano 5 budowli. Ujęcie jak u Meriana, nieco podwyższona perspektywa.

27. Tafel 70: **Soldin Daniel Petzold Delineavit** [MYŚLIBÓRZ]

420 x 160 (335 x 130)

Ujęcie od południowego zachodu. W prawym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 13 indeksów literowych (budowle i topografia terenu). Ujęcie jak Meriana, dalsza perspektywa.

28. Tafel 71: **Sonnen=Burg. Christ: Gottl: Hertel SS. Theol. et Matth: Stud: delin.** [SŁOŃSK]

375 x 255 (303 x 205)

Ujęcie od wschodu. W lewym dolnym rogu leżąca tablica z objaśnieniem 7 indeksów literowych. Obok postać rysownika. W treści opisano Wartę i Kostrzyn. Ujęcie przeciwne do Meriana.

29. Tafel 82: **Woldenberg Daniel Petzold Delineavit** [DOBIEGNIĘW]

425 x 165 (343 x 135)

Ujęcie od północy. W treści opisane 4 budowle i jezioro. U Meriana brak.

30. Tafel 85: **Das Amt Zehden Daniel Petzold Delineavit** [CEDYNIA]

415 x 155 (337 x 128)

Ujęcie od wschodu. W prawym dolnym rogu zwój z objaśnieniem 12 indeksów literowych. Ujęcie jak u Meriana.

31. Tafel 86: **Zilentsig Daniel Petzold Delineavit** [SULĘCIN]

425 x 160 (335 x 130)

Ujęcie od zachodu. W treści opisano 5 budowli i rzekę. U Meriana brak.

32. Tafel 89: **Züllichav Daniel Petzoldt** (sic!) **Delineavit** [SULECHÓW]

555 x 195 (410 x 144)

Ujęcie od zachodu. W treści opisano 7 budowli. U Meriana brak.

Indeks alfabetyczny miejscowości nowomarchijskich

(wg współczesnych nazw polskich, z numerami spisu):

Barlinek – 3	Krosno Odrzańskie – 14
Bierzwnik – 19	Mieszkowice – 2
Cedynia – 30	Mironice – 10
Chojna – 13	Moryń – 20
Choszczno – 1	Myślibórz – 27
Dębno – 21	Ośno Lubuskie – 7
Dobiegniew – 29	Pełczyce – 4
Drawno – 22	Recz – 24
Drawsko Pomorskie – 5	Słońsk – 28
Drezdenko – 6	Strzelce Krajeńskie – 9
Gorzów Wielkopolski – 17, 18	Sulechów – 32
Ińsko – 23	Sulęcín – 31
Kalisz Pomorski – 11	Świdwin – 25
Karsko – 12	Trzcianko Zdrój – 26
Kostrzyn – 15, 16	Złocieniec – 8